

maatschappij: Naar de aard van de natuurlijke gesteldheid van het betreffende gebied doorloopt deze ontwikkeling alle door ons beschreven stadia van de stad-republiek met democratische wetgeving tot aan de centralisatie van alle macht in handen van den alleenheerser, of ontbreken in haar de tussenstadia der democratie en der aristocratie. De verschuiving van het gemeenschapsleven van het land naar de stad, van het trekken in de vaste en versterkte woonplaatsen, gaat gepaard met de centralisatie van de stammacht in handen van één persoon, die de wereldlijke en geestelijke autoriteit in zich verenigt. Bij alle uiterlijke verschillen tussen de Oostelijke en Zuid-Oostelijke kustlanden van de toenmalige wereldzee, de Middellandse Zee, en Rome en Hellas, is toch het gehele antieke tijdperk de maatschappelijke periode, wier fundamenteel proces de verzorging der maatschappij door slavenarbeid is.

De verhouding vrije-slaaf beslist niet slechts over de economische voorwaarden en in 't bijzonder over de ontwikkeling der productie, techniek en verkeer. In deze verhouding ligt ook het geestelijk leven en vooral de interne stellingname t.o. van macht, de „natuurlijke” onderwerping aan de heerschappij besloten. De meerderheid der maatschappij, ook voorzover ze niet uit slaven bestaat, beschouwt haar plichten en de rechten des, of der heersers, uit de gezichtshoek van den slaaf. De heer of heerser heeft eigendomsrecht op de beheerste. De beheerste is geen „vrije arbeider”, hij is een stuk arbeidsmiddel, dat men over 't algemeen in goede, tot de arbeid geschikte toestand houdt, dat men echter ook weggooien kan, als men 't voor juist houdt.

Deze maatschappij geraakte in zulk een afhankelijkheid van de slavenarbeid, dat tenslotte haar ondergang hieruit voortspoot. Het Romeinse imperium moest gehele volkeren verslaven en de verslaafden tenslotte het burgerrecht geven. Het moest slaven tot bestuurders maken, het had de slaven ook voor de geestelijke en artistieke verzorging der maatschappij nodig, het stelde de onderworpenen aan het hoofd van zijn militaire troepen, het gaf hun de techniek en de wapens, waarmee de „Barbaren” het Rijk der Caesars en hiermede de antieke wereld verbrijzelden.

Het was de afhankelijkheid der antieke wereld van slavenarbeid, die haar de ondergang bracht. Alle veroverings-veldtochten konden het gebrek aan slavenhanden niet opheffen. Het land, dat het voedsel der steden leveren moest, was geen boerenland meer. Het behoorde aan enige grootgrondbezitters, de eigenaars der z.g. latifundia. De opbrengsten der verwaarloosde akkers en tuinen liepen terug. Morrend en zonder interesse deden de slaven hun werk, onder toezicht van andere slaven. De publieke werken, straten, kanalen en waterleidingen kwamen tot verval. Slaven hadden ze gebouwd. De grenzen van de verslaving der maatschappij waren bereikt. En met het bereiken van deze grenzen, met het overlaten van het publiek en particulier beheer aan de eenmaal overwonnen volkeren, zette het verval in.

Vanuit het Oosten en Noorden vielen de landhongerige volkeren de Middellandse Zee-landen binnen. Zij overstroomden Italië Spanje, Noord-Afrika, Byzantium en de tegenwoordige Balkanlanden. Het zwaartepunt der historische ontwikkeling verplaatste

zich naar het Noord-Westen, naar het gebied tussen de Elbe en de Pyreneeën. De strijd werd onder de symbolen van het kruis en de Halve Maan gevoerd; de strijd tussen een nieuw maatschappelijk systeem, dat van het „christelijk” feodale Europa en de laatste grote kracht, die uit de antieke wereld stamde, de landhongerige banierdragers van den Propheet. De strijd werd door de overwinning van het nieuwe systeem bij Tours en Poitiers, in de 8e eeuw, beslist. De burgerlijke geschiedenis-wetenschap beweert, dat Karel Martel, die deze overwinning bevocht, Europa en het Christendom gered zou hebben. Ze heeft niet begrepen en zal nooit begrijpen, dat niet mannen, hun overwinningen of nederlagen, het historisch verloop bepalen. Een nieuwe ontwikkeling van het fundamenteel maatschappelijk proces was begonnen, een nieuwe productiewijze, een nieuwe afhankelijkheid, een nieuwe inhoud, een nieuwe vorm van macht.

HOOFDSTUK II.

Ontstaan en wezen van de moderne staat.

Het zou verkeerd zijn te beweren, dat er geen verband bestond tussen de antieke wereld en de middeleeuwen, en dat de volksverhuizingen de continuïteit der historische ontwikkeling volkomen onderbroken zouden hebben. Zeker is echter, dat men van een ondergang der antieke wereld spreken moet, van een directe opvolging, van een aflossing van het Romeinse — precieser — West-Romeinse imperium door de in het Noorden van Europa ontstane grote Rijken. Anders ligt het in Oost-Rome, in Byzantium. Hier kwam het formele einde veel later, op een tijdstip, waarop in Europa het Middeleeuws maatschappelijk systeem reeds ver ontwikkeld was, zo ver zelfs, dat het den Turken veroveraars van Constantinopel met succes op de drempel van Midden-Europa tegenstand bieden kon. Maar Oost-Rome was Azië. De wereld der Middellandse Zee, die de wereld der Antieken geweest was, was ondergegaan. De Middellandse Zee scheidde nu het Noorden van het Zuiden, het Westen van het Oosten, een scheiding, die het modern imperialisme pas overwonnen heeft. Het is geen toeval en geen willekeur, dat men de „wereldgeschiedenis” der Middeleeuwen kan samenvatten in de geschiedenis van Midden-West- en Zuidwest Europa, alsmede van Engeland, en dat men de nieuwe tijd dateert vanaf de ontdekking van Amerika door Columbus.

Ook een Marxistische geschiedschrijving zal zich uiterlijk aan deze indeling moeten houden, hozeer ze ook, of — beter gezegd — juist omdat ze haar opmerkzaamheid richt op de veranderingen in de economische en sociale structuur.

Men noemt de Middeleeuwen ook wel de periode der historische duisternis, van de stilstand, ja (gemeten aan de antieke wereld, waarop ze als tijdperk volgden) van de teruggang. En hierin ligt veel waarheid, vooral als men eraan denkt, welke primitieve maatschappelijke verhoudingen het uitgangspunt vormden voor de nieuwe ontwikkeling, hoe de nieuwe krachten zich bijna onmerkbaar ontvouwd, en hoe slechts na overwinning der feodale begrenzungen van het leven, een nieuw tijdperk begon. Het is ook hier geen toeval of luim van enige denkers geweest, dat het afbreken van de duffe bekrompenheid van het Middeleeuws leven en denken, op geestelijk gebied in het teken van het Humanisme en van de Renaissance stond, dus in het opnieuw beleven van de cultuur en kunst van de klassieke oudheid. De Middeleeuwen hebben geen gedachten geschapen, die meewerkten tot overwinning van hun maatschappelijke begrenzing: de jonge, burgerlijke klasse vond voor haar vlucht antwoord en commentaar in de denkers, dichters en kunstenaars van Athene en Rome, in Plato en Aristoteles, Sophocles, Aeschylus en Euripides, Cicero en andere Latijnse plagiatoren, in Phidias, Praxiteles, etc.

De nieuwe Rijken, die tijdens de Middeleeuwen ontstonden, het

Rijk der Merovingers, de Rijken der Frankische en Salische koningen, het Rijk van Karel de Grote, Oost Franken — Duitsland- en West Franken — Frankrijk — zij bedekten geografisch gebieden, die eens koloniën van het Romeins imperium waren geweest. Hun steden waren eertijds Romeinse militaire kampen, hun enkele behoorlijke straten waren strategische wegen van de Romeinse legioenen en de weinige, eens in die streken voorkomende munten, hadden Romeinse inscripties. Volgens het Romeins recht was daar reeds berecht. Romeinse architecten hadden de Porta Nigra, in Augusta Treverorum, het tegenwoordige Trier gebouwd; Romeins comfort, baden en waterleidingen stonden nog als majestueuze ruïnes van een vernietigde beschaving. Zonder invloed kon dit alles niet zijn, maar de nieuwe ontwikkeling ontving uit dit stuk verleden niet haar beslissende impulsen. Weer begint een stuk geschiedenis onder de eenvoudigste verhoudingen van landbouw en veeteelt, met weinig ontwikkelde maatschappelijke arbeidsverdeling en zwakke ontplooiing van de productiekrachten. Het zijn de in de volksverhuizingen achtergeblevenen, de overlevenden, die bijna zonder enig contact met de ondergaande wereld van het Romeins imperium, zonder kennis, tenminste zonder diepere kennis zijner economische, technische en administratieve organisatie, hun intrede in de geschiedenis deden.

- a. De middeleeuwse eigendoms- en productieverhoudingen in hun betrekking tot de politieke uitdrukkingsvormen: boerendom, leenstelsel, lijfeigenschap, de stadsgemeente, de soevereiniteit.

In haar oorsprong was de maatschappij der Middeleeuwen een maatschappij van vrije akkerburgers, van vrije boeren. Zij hadden naast het eigen stuk land gemeenschappelijk bezit aan bos en weide. Ook zij regelden hun rechtsaangelegenheden en hun bestuurszaken op democratische wijze. In gewoonten en uitdrukkingen zijn resten dezer democratisch-collectivistische traditie tot op de huidige dag behouden gebleven. In grote trekken kunnen we dezelfde ontwikkeling nagaan, die wij in de beschouwing van de antieke wereld tegenkwamen. Het ontstaan der stad als een versterkt toevluchtsoord en opslagplaats, het opkomen van het stedelijk handwerk en de warenruil op de hier ontstane markt. De geschiedenis schijnt zich te willen herhalen, zowel in het verloop van het fundamentele proces van de maatschappelijke arbeidsverdeling en machtsverschuiving, alsook in de uiterlijke vormen der machtsuitoefening. En inderdaad merken we opvallend overeenstemmende trekken op.

Het kan ook niet anders. Verkeer en ruilverhoudingen zijn nog in hun eerste begin. Binnen nauwgetrokken grenzen moet de maatschappij zichzelf verzorgen, d.i. het land moet de stad verzorgen, die het land als tegenprestatie nog niet veel te bieden heeft aan handwerkproducten. Nog vervaardigt de boer grotendeels zelf zijn gereedschappen en kleding.

Maar deze vroege Middeleeuwen waren vol van de stormen der volksverhuizingen, van de invallen der land-hongerige stammen in naburige gebieden. Ook van heinde en ver kwamen de Nomadenvolkeren, aangelokt door de akkers en weiden ten Westen van de

Oder en de Elbe. En hun komst en in bezit nemen van het land voerde tot het wegtrekken der bewoners, die zich, op zoek naar nieuwe akkers en weiden, naar het Westen en Zuiden begaven. Het leven-in-gevaar was de impuls voor de verdeling van de maatschappelijke arbeid, voor de bouw en uitbouw van versterkte woonplaatsen, voor de centralisatie der macht en daardoor de successievelijke opheffing van het zelfbeheer van eertijds vrije en gelijke akkerburgers.

In de splitsing der maatschappelijke ontwikkeling van de Middeleeuwen, in de scherpe scheiding en diepe tegenstelling, tussen stad en land, is het wezenlijk onderscheid t.a.v. de antieke ontwikkeling te zien. Wel toont het ontstaan van de middeleeuwse stad overeenkomstige trekken met dat der antieke stad. Maar tegelijkertijd voltrekt zich onder de invloed der volksverhuizingen en de, in deze verhuizingen ontstane arbeidsverdeling en centralisatie van de stammacht, de vereniging van dorpsgemeenschappen over grote gebieden tot centraal-geleide bondgenootschappen. Er ontstaan stamgebieden, in 't begin onder leiding van gekozen hoofdlieden, die aan de spits van een krijgsliedenkaste de bewapende bescherming der boeren op zich namen. Op het land zelf voltrekt zich met de verdeling der maatschappelijke functies een nieuw, historisch proces, gelijktijdig met, en in tegenstelling tot het veel langzamer ontstaan der middeleeuwse stad.

In deze ontwikkeling heeft de christelijke kerk een belangrijke rol gespeeld. Haar missionarissen waren de zendelingen van het ondemocratisch centralisme. Want in onderscheid met de geschiedenis der Antieken is de geschiedenis van de Middeleeuwen van het begin af gekenmerkt door een veel dieper tegenstelling tussen land en stad, een tegenstelling, die niet alleen haar uitdrukking vond in de onbeduidendheid van het economisch verkeer. Ook later, toen het vrije boerendom plaats gemaakt had voor de lijfeigenschap, bleef, verdiepte en verscherpte zich zelfs, deze tegenstelling, d.w.z. zij sloeg over op de verhouding tussen de stad en de landheren. In de stad ontwikkelden zich de kiemen van het economisch systeem, die de feodale banden van de Middeleeuwen tenslotte verbraken.

Op het land voltrok zich in de Middeleeuwen de verdeling van de maatschappij in klassen als gevolg van de maatschappelijke arbeidsverdeling, de verdeling ook der beschermingsfuncties tegen de aanval van landhongerige stammen en volkeren. Hier heeft de christelijke kerk zich als sterkste bondgenoot van de opkomende centrale macht betoond; zij heeft de zegeningen van het kruis verbonden met de bescherming, of straf van het zwaard en daarvoor een rijk loon ontvangen. Zij ontving het van beide kanten. Niet in klinkende munt, want die was er nog niet, in ieder geval nog niet in genoegzame hoeveelheid. De kerk ontving haar loon in de vorm van de natura-vergoeding van die tijd. Van den boer een deel van zijn arbeidsproducten of arbeid in de vorm van hand- en spandiensten; van den heer, van den Hausmaier (maier = overste; vergelijk met de tegenwoordige titel „major” in Engeland en „maire” in Frankrijk voor burgemeester.) in de vorm van het recht tot cultivering van een groot stuk land als leengoed (bij wijze van lening), als z.g. Feod. Zo werd de kerk feodale heer, leenheer, zo

werden haar waardigheidsbekleders leenmannen, uitgerust niet slechts met geestelijke, maar ook met wereldlijke macht. Ze konden de arbeid van de, op of bij hun leengoederen en kloosters wonende boeren afdwingen, niet slechts door de weigering van het heilig avondmaal, de doop, of de christelijke begrafenis, maar ook door het wereldlijk scherprechterszwaard.

Niet slechts de kerk werd zo tot grondbezitter en drager van macht. Naast haar, dikwijls in felle concurrentiestrijd met haar, ontstond ook de stand der wereldlijke leenmannen, der militaire onderaanvoerders, der hertogen en graven, die evenals hun kerkelijke collega's hun vergoedingen in de vorm van leengoederen, van feodale rechten enerzijds en — van den boer — in de vorm van natuurproducten en diensten ontvingen. Zo ontstond de maatschappij van het leenstelsel, van het feodalisme. De bodem, de akker was de levensbron, het grondbezit was de machtsbron. De ondersteuning der macht werd met een aandeel in de rijkdom en in de macht beloond.

Maar de arbeid, die deze rijkdomsbron liet vloeien, de boerenarbeid kon niet langer vrijblijven, de boer kon niet langer een vrije akkerburger blijven. De wereldlijke en geestelijke leenmannen verschaften hem bescherming. Hun burchten en versterkte kloosters namen hem en zijn vee op in tijden van oorlogsnood. De monniken beloofden de genezing der zielen en verleenden de enige medische hulp aan mens en dier. Maar de heren verleenden bescherming en hulp niet zonder tegenprestatie. En de tegenprestatie bestond uit de lichamelijke en geestelijke vrijheid van den boer. De ontwikkeling van het feodalisme is tegelijkertijd het ontwikkelingsproces van de lijfeigenschap der boeren. Niet slechts zijn land, hijzelf behoort den leenheer toe, met lijf en ziel, ieder uur van de dag. Hij mag het land niet verlaten, bezit geen vrijheid om weg te trekken; hij moet het land, dat hem niet meer toebehoort, verdedigen. Boven hem staat niet direct de leenheer, maar de wereldlijke of kerkelijke feodaal, die hem, den boer, zijn vrouw en kinderen, zijn vee en alles wat hem toebehoorde, mee bij het leengoed kreeg, en — al heel spoedig — als zijn eigendom beschouwt.

In het leenstelsel hebben we het fundamentele proces te zien, dat over de macht en de uitoefening van macht in de Middeleeuwen naar inhoud en vorm besliste, dat uit den vrijen boer den lijfeigene maakte. Het land en zijn bewoners behoorden den landheer toe, wiens macht en recht berustten op de maatschappelijke eigendomsopvatting, op het beschikkingsrecht van den eigenaar over de instrumenten der productie, waartoe naast de „dode” inventaris, ook de levende, mens en dier, behoorde.

De landheer deelde deze absolute macht met zijn leenmannen, en in deze verdeling lag de kiem van de ondergang van het absolutisme. Op het leenstelsel berustten de grote rijken in de Middeleeuwen. De feodale uitbuiting van de akker en der boerenarbeid vormde de economische grondslag; de toestand van de lijfeigenschap was het fundamentele rechtsprincipe, waarop de wetgeving van de Middeleeuwen berustte en waarvoor het Romeinse recht de passende rechtsnormen leverde. Langzamerhand verdrong het Romeinse recht in grote gebieden van het Continent de oude in-

heemse rechtsmethoden wier principes op andere maatschappelijke verhoudingen berust hadden.

De heersende machtsaanspraak en de uitoefening der macht in de Middeleeuwen waren absoluut. De onderdaan was eigendom van den heer, die over hem met lijf en ziel beschikte. „Cuius regio, eius religio”, dat is (vrij vertaald) „Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt”, dit principe geeft de geldende opvattingen misschien het duidelijkst weer. De heer beslist ook over het geloof zijner onderdanen. De organisatie der kerk, de volkomen gehoorzaamheid hieraan, die iedere critiek als ketterij op de brandstapel smoort, levert ook het schema voor de wereldlijke macht. Omgekeerd zijn de religieuze en kerkelijke opvattingen de weerspiegeling der maatschappelijke eigendoms- en productieverhoudingen.

En ook hier — zoals bij de Antieken — vergroot zich steeds meer de afstand tussen de dragers der macht en de arbeid, die deze macht onderhoudt, zoals zich in de verhouding der kerk tot haar gelovigen de afstand tussen geestelijken en leken vergroot. Alle macht ligt bij hen, die niet produceren, alle macht en ook alle weten. Het „weten” van de Middeleeuwen, hun zogenaamde wetenschap, is een privilege der kerk, haar dogma's beslissen over wat men te weten en niet te weten heeft.

Wij maakten melding van de tegenstelling tussen stad en land in de Middeleeuwen, als een factor, die voor de verdere ontwikkeling beslissende betekenis verkreeg. In de aard van deze tegenstelling ligt ook het fundamentele onderscheid met de antieke wereld, hoe zeer ook het ontstaan van de middeleeuwse steden overeenkomstige trekken met dat van de klassieke oudheid vertoont. De antieke stad beheerste het platteland, ze liet het door slaven bebouwen. De ontwikkeling van de middeleeuwse stad vervreemde haar meer en meer van het land. De stad ruilde met het land; hoe kon het ook anders? Maar ze bezat geen macht over het land. Wat zij van het land ontving, moest door de producten van de stedelijke nijverheid of door uit verre landen aangeschafte handelswaren, gecompenseerd worden. Het was een verstandhouding, die steeds stond in de schaduw van de vijandschap, de vijandschap tot de feodale eigenaars van het land en hun leenheer, den landvorst. In dit verband moeten we de stedelijke politiek zien, haar bondgenootschappen met de partijen der leenmannen, die in de concurrentiestrijd der standen onderling, en in de strijd der standen tegen den leenheer, weer elkander bestreden. Voor den landvorst was het bongenootschap met de stad iets waard. Het betekende manschappen voor de oorlog en — vooral — het zo vurig begeerde en nog zo schaarse geld. En zo werden den steden bijzondere rechten en voorrechten verleend, zo werd hun en hun handelskaravanen de bewapende bescherming tegen de overvallen der roofridders toegezegd, zo werd hun vrijheid tot tolheffing en het recht op het heffen van belasting toegestaan.

De ontwikkeling van de middeleeuwse stad wordt vooral gekenmerkt door haar aandrift zich los te maken van het land, waarvan zij de levensmiddelen verkrijgen moest, zolang zij nog niet in staat was zich uit verder gelegen gebieden het onontbeerlijk voedsel voor de stedelijke bevolking te verschaffen. De ontwikkeling van

het stedelijk bedrijfsleven en van de ruil met steeds afgelegener gebieden staat onder de dwang, het feodaal beheerste platteland de levensmiddelen met geld te moeten betalen.

In dit proces der ontplooiing van het stedelijk economisch leven voltrekt zich ook de ontwikkeling der politieke en rechterlijke wetgeving, van de inhoud en de vorm der machtsuitoefening in de steden.

In haar oorsprong was de middeleeuwse stad een democratische gemeenschap van handwerkers, zij was de opslagplaats en het toevluchtsoord, die vrije akkerburgers gesticht hadden. Haar bewoners waren nog met het leven en de arbeid op het land eng verbonden. Zij verwijderden zich echter van dat leven in dezelfde mate, waarin de boer lijfeigene werd. („Stadslucht maakt vrij!”) en waarin de trek naar de stad de ontwikkeling van het stedelijk bedrijf afdwong en mogelijk maakte.

Binnen de enge muren van deze steden woonden de burgers gescheiden naar beroepen en behartigden hun belangen, (zoals vroeger de akkerburgers gedaan hadden) gemeenschappelijk, door in de vergadering der burgers te beraadslagen en te besluiten. Met de groei der steden verdween deze volksdemocratie langzamerhand. In haar plaats trad de vertegenwoordiging der handwerkersgilden, die alle leden van de betreffende beroepen omvatten. In de raadhuizen der middeleeuwse steden hingen de wapenschilden der gilden als symbolen der stedelijke macht.

Met de verdieping van de tegenstellingen tussen stad en land verbreedde zich het arbeidsveld der stedelijke nijverheid. Het eigenlijke handwerk werd volgens de strenge reglementen der handwerkersgilden uitgeoefend, het getal der gildeleden was vastgelegd, de grenzen der middeleeuwse handwerk-productie waren bereikt, het handwerk zelf kon ze niet overschrijden, hiertoe miste het de productiemiddelen en de markt. Kleermakers en schoenmakers werkten op bestelling, niet voor een onbekend klantenaantal, welks grootte men slechts schatten kan. Uit het stedelijk bedrijfsleven kwam de handelaar naar voren, de transportondernemer, de schipper. Er ontstond een begin van internationale warenruil en hiermede de splitsing der stedelijke bevolking in patriciërs en plebejers, hiermede ook de ondergang van het middeleeuws handwerk, hiermede een begin van kapitalistische warenproductie, met de hulp van de in de handel verworven rijkdommen.

Een nieuwe macht ontstond in de steden, machtig genoeg in vele gevallen om met koningen en keizers of den Sultan een verbond te sluiten, of hen te weerstaan. De democratische machtsuitoefening door de handwerkersgilden moest wijken voor de aristocratie van het handelskapitaal en van de woeker. Venetië en Genua golden voor de grootmachten van hun tijd, evenals de Hansa met haar talrijke nederzettingen van Nischni Nowgorod tot Engeland. Inwendig verdeelde zich het burgerdom in kleinen en groten, in kleinburgerdom en grootburgerdom, waaruit de latere middenstand, de eigenlijke bourgeoisie te voorschijn zou komen.

Zo liet de middeleeuwse ontwikkeling twee soorten van macht en machtsuitoefening naast elkaar groeien, het aristocratische „liberalisme” der stad en het absolutistische feodalisme van het land met lijfeigenschap der boeren en de „van God gegeven” souvereiniteit

der vorsten. Tevergeefs probeerde het boerendom zich in bloedige opstanden vrij te vechten, zijn lijfeigenschap af te werpen. De boeren beriepen zich als kinderen van hun tijd op de Heilige Schrift en zijn leer van de gelijkheid van alle schepselen, voor god. Hun strijd droeg uiterlijk het karakter der religieuze opstand. De kerk stond in de voorste rijen der conservatieve krachten, die de boerenopstanden moesten neerslaan: Tot in de 18e, in vele landen tot in de 19e eeuw, zou de lijfeigenschap gehandhaafd blijven, tot zijn ketenen met geheel andere middelen en onder volkomen veranderde maatschappelijke verhoudingen verbroken zouden worden.

Niet de opstand der boeren, maar de emancipatie der steden van de Middeleeuwen hebben een einde gemaakt aan het feodalisme. Het burgerlijk geschiedenis-onderzoek schildert dit tijdperk als dat der religieuze hervorming, van het Humanisme en der Renaissance, omdat ze niet weet, of voorgeeft niet te weten, dat in de religieuze en geestelijke stromingen en strijden slechts de uitdrukkingsvormen te zien zijn, waarvan zich de veranderingen in het fundamentele proces der maatschappij bedienen.

- b. De ondergang van het feodalisme en van het gildehandwerk met de opkomst der kapitalistische warenproductie; het ontstaan der moderne bureaucratie en de driedeligheid der macht.

De tegenstelling tussen stad en land was, zoals we gezien hebben, een, waarschijnlijk de ontwikkelingsfactor der middeleeuwse maatschappij en haar machtsverhoudingen. Het was een standenmaatschappij. Tot de standen behoorden niet zij, op wier arbeid het leven dier maatschappij berustte, de boeren. Zij waren lijfeigenen geworden. Hun getal was niets anders dan een rekenpost, meer niet. In de „dode zielen” van Gogol komen we deze verhoudingen tegen, die zich in Rusland langer dan in het overige Europa instand hielden. Naar het aantal zijner „zielen” wordt in dit boek geschat, hoeveel een heer „waard” is; om een moderne Amerikaanse uitdrukking te gebruiken.

Het aantal lijfeigenen, dat men bezat, gaf de grootte aan van het aandeel in feodaal bezit. Om de grootte van het aandeel wedijverden de standen, de wereldlijke zogoed als de geestelijke. „De kerk heeft een grote maag”, zegt Goethe in „Faust”, „ze heeft gehele landen opgegeten, en zich toch nooit overeten.” In de wereldlijke- en kerkelijke wetgeving van de middeleeuwen zien we de pyramide der standen, onderaan de grote massa van de kleine adel, aan de spits den leenheer, die in zich de wereldlijke en geestelijke macht verenigt, die ijverig en niet altijd met succes waakt, dat de kerk hem niet het laatste woord in de verdeling van ambten en waardigheden betwist.

En binnen de standen de scheiding in kleinen en groteren, in achterleenmannen en leenmannen, d.w.z. in hen, die hun macht slechts indirect van den leenheer, en hen, die hem direct van den leenheer zelf kregen. Dan de leenheer, in ononderbroken strijd met de vorsten, die hem in macht het meest nabij stonden, die zijngelijken waren, hem kozen en theoretisch afzetten konden, naast hem bleven staan of hem in de steek lieten. Tot hen stond hij in verhouding van de „primus inter pares”, d. i. van de eerste onder gelijken.

Reeds lang waren de vorsten en graven, de ridders en jonkers, de bisschoppen en kloosters geen leenmannen meer, zij voelden zich en waren eigenaars van hun landgoederen en van de mensen die het land bebouwden. Zij waren zelf macht geworden, dikwijls feitelijk groter dan die van hun „leenheer”.

De antieke wereld had de grenzen, die haar door de slavenarbeid gesteld waren, niet kunnen doorbreken. Zij was daaraan tegronde gegaan. In haar schoot had zich geen kracht ontwikkeld, die over de ruimtelijke en tijdelijke grenzen van haar bestaan kon uitgaan. Haar einde betekende niet een nieuw begin.

Niet aldus ging het in de Middeleeuwen. Uit hun inwendige tegenstellingen werd een nieuwe wereld geboren. En de wieg dezer nieuwe wereld stond in de steden. Daar, in de steden, vooral aan de zeekusten en aan de grote wegen, die over het vasteland liepen, ontstonden en groeiden de krachten, die de pyramidebouw der door de standen uitgeoefende macht ondergroeven en tenslotte tot ineensstorting brachten. En de bron, waaruit deze krachten omhoogkwamen, was de tegenstelling tussen stad en land. Van het land moest de stad haar brood ontvangen. Maar de akker was het eigendom van den feodalen heer, en de boer was lijfeigene. Het feodalisme bedreigde dagelijks de stad met uithongering, als zij het niet gaf, wat het voor de verdediging en vergroting van zijn macht eiste. Zo ontstonden het bondgenootschap tussen de steden en de binnen- en buitenlandse landvorsten, de vrijbrieven, de stadsrechten de grote handelmaatschappijen, die de pioniers van het handelskapitaal werden. In de strijd der souverainen, van de keizers en koningen, tegen de grote en kleine adel en tegen de kerk om de rechten der souveriniteit, om de erkenning der koninklijke en keizerlijke oppermacht en de aanwending van het rijksrecht, vinden we in de regel de grote steden aan de kant van den souverain, tenzij ze de kracht hadden, hun poorten voor beide partijen te sluiten en direct met het buitenland in verbinding te treden.

De steden waren de oorden van vooruitgang. De door hen, voor eigen rekening en voor eigen doel of op rekening van den landvorst uitgeruste legers en vloeten waren de meerdere van de gepantserde ridders van de Middeleeuwen. De stedelijke legers maakten als eerste gebruik van de nieuwe wapens, van kruit; hun maatschappen ontwikkelden de nieuwe techniek der oorlogvoering.

Om zulk een betekenis te bereiken, om als begeerde bondgenoot te kunnen optreden en de pyramide van de standenmacht tot ineensstorting te brengen, moest in de steden zelf een diepgaande verandering plaats gevonden hebben. In het interne stedelijk leven zelf waren de muren ingestort, die het handwerkers-gildewezen opgericht had.

De stedelijke markt was ontstaan. Het handwerkersgilde, beperkt in het getal van haar leden, haar productiemiddelen en haar afzet, beperkt daarom niet minder in haar opvattingen, kon de verbreding van de stedelijke macht niet organisatorisch omvatten. De productiekrachten van het gildehandwerk, de arbeidsverdeling van de gilden in economisch en openbaar bestuur moesten plaatsmaken voor een nieuwe maatschappelijke arbeidsverdeling. Het fundamentele proces van de sociale differentiëring moest in een nieuwe machtsverhouding uitdrukking vinden. Naar inhoud en vorm ont-

stond een nieuwe macht, een nieuwe klassenorde, die in de plaats van de handwerk-democratie kwam.

Alle reglementen, alle beperkingen van de invoer van vreemde industrieproducten, die het zelfbehoud van het gildehandwerk gecreëerd had, moesten vallen. Sterker dan alle beperkingen en beperktheid was de noodzakelijkheid, de levensgevaarlijke afhankelijkheid van het groeiend stedelijk leven van de feodale kneveling der akkerbouw en der veeteelt, te breken; het krachtsverbruik in de strijd om pacht- en visserij-rechten te besparen. Uit de kuststeden voeren de vloten ter visvangst, het bedrijf der viszouterijen ontstond. Het transportwezen te land en te water werd een zelfstandige bedrijfstak, ten nauwste verbonden met de invoer van grondstoffen en industrieproducten uit nabije en afgelegen landen. Invoer eist uitvoer, beide berusten op de ruilgeschiktheid ener altijd massaler, altijd meer voor onbekende klanten, voor de markt werkende productie. Hulpeloos en wrokkend stond het handwerkersgilde tegenover deze ontwikkeling. Noch de kwantiteit, noch de kwaliteit van haar producten bezat de ruilgeschiktheid, die hier onontbeerlijk werd. Nieuwe productietakken ontstonden, geld- en credietwezen hebben hun oorsprong aan deze ontwikkeling te danken. Het tijdperk der Middeleeuwen was in zijn eerste periode wezenlijk een geldloos, een „natural-wirtschaft” geweest. Nu werden munten geslagen en wissels getrokken op in verre steden wonende handelsrelaties. De hoogontwikkelde Noord Italiaanse laagvlakte, Lombardije, was de leermeesteres van Europa op dit gebied; met de techniek leverde zij ook de uitdrukkingen voor de crediet-transacties, die de handel met zich meebracht. Credit, en debet, bank, lombarderen, traite (getrokken wissel), solawissel, e.a. zijn nu nog de gebruikelijke benamingen van het internationale verkeer.

Uit het verkeer en de handel putten de patriciërs-van-het-stedelijk leven hun macht, hun autoriteit in het beheer en de leiding der stedelijke aangelegenheden. Uit het verkeer en de handel putten ze de middelen, die een productie buiten de begrenzingen van het gildewezen, voor de markt eiste.

Geen gildemeester of gezel was bereid, zijn arbeid den nieuwen meesters ter beschikking te stellen. Zij poogden zich - tevergeefs - achter de muren te beveiligen, die het handwerkers-gilde om het „eerlijke” handwerk opgericht had. Tevergeefs ook zochten ze beveiliging bij den vorst tegen de invoer van vreemde producten en productiemiddelen, en vooral van vreemde arbeidskrachten. De vorsten zagen de voordelen, die handel en verkeer en een nieuwe productiewijze met zich meebrachten. Zij hieven er tol op in klinkende munt te betalen, en verleenden de transporten bewapend escorte. In de stedelijke raadhuzen trokken de patriciërs, de bezitters der handelsfirma's en schepen. Meer en meer trad de democratie van het gilde-stadsbestuur op de achtergrond, werd tot formule, tot traditionele demonstratie bij feestelijke gelegenheden. De nieuwe heren vormden de gemeenteraden en werden de burgemeesters, zij leverden voor de markt niet slechts geïmporteerde handelswaren, maar al spoedig in eigen werkplaatsen vervaardigde, modernere producten. Van nieuwe aard waren deze producten, mooier en goedkoper dan de solide producten der inheemse handwerkers-

gilden. Men begon, bij de handwerkers nog slechts te laten repareren en kocht zijn nieuwe kleren en schoenen bij de importeurs en in de winkels van de nieuwe manufactuurs.

Een nieuwe stand groeide in de steden, de stand der burgers, der kooplieden en reders. Het was een nieuwe stand volgens de uitdrukkingwijze en beschouwingwijze van de feodale, in standen verdeelde Middeleeuwen. Maar het was een stand met een geheel andere sociale inhoud, met geheel andere machtsaanspraken dan die der oude standen. Hij wilde geen aandeel hebben in de feodale rechten, hij wilde de gehele macht, en zijn wapens heetten: handel en verkeer, manufactuur op nieuwe grondslag.

Van de zelfkant der maatschappij, uit de trekkende handwerkersgezellen, die nergens een gildemeester konden vinden, uit de zoons van lijfeigen boeren, die in de „vrijmakende” stadslucht gevluht waren, uit de onderste lagen der maatschappij recruteerden de heren van handel en verkeer de arbeiders voor hun nieuwe productie. Zij kochten de arbeidskracht met het geld, dat hun door handel en verkeer ingebracht was, zij kochten de moderne gereedschappen en grondstoffen, de werkplaatsen, als productiemiddelen, en zij verkochten de producten dezer „vrije” arbeidskrachten buiten de handwerkers-gilden om op de ontstane markten in stad en land, in het binnen- en buitenland. Hun geld was kapitaal geworden, het had als productiefactor zijn kapitalistische bestemming gevonden.

De nieuwe productiewijze verwijderde het bezit aan productiemiddelen van de arbeid, zij vernietigde de democratie van het handwerk als stedelijke machtuutoefening en stelde hiervoor in de plaats de aristocratie der uitbuiting van anderer arbeidskracht. Zij schiep de klasse der kapitalistische uitbuiters en van de „vrije” arbeiders, het moderne proletariaat. Zij schiep de moderne bureaucratie en de moderne staat.

De staat der Middeleeuwen was het spiegelbeeld der feodale bezitsverhoudingen geweest. Het staatsgebied was eigendom van den soeverein, die het als leengoed aan den feudalen heer overdragen kon, met de levende en dode inventaris. Tot de levende inventaris behoorde ook de arbeidende mens, de lijfeigen boer, waarover de leenheer kon beschikken, zoals over ieder ander bezit. Het beheer van deze staat berustte op het leenstelsel, niet op het ambtenaren-corps van de moderne, kapitalistische staat. Regeringsrechten werden als leen overgedragen, de regeerder kreeg zijn vergoeding in natura, in de vorm van de arbeid en de diensten der bevolking. Berecht werd in naam van den leenheer en naar wetten, door hem uitgevaardigd. Wereldlijke en kerkelijke macht wedijverden met elkaar, sloten compromissen met elkaar, verdeelden onder elkaar het reeht tot wetgeving en rechtsspraak.

Maar in principe waren wetgeving, rechtsspraak en beheer zaak van de directe machtuutoefening van den bezitter van het land, den soeverein of den door hem aangestelden feudalen „onder”-bezitter. Wel kwam het hier en daar reeds voor, dat de toepassing van het recht, de rechtsspraak en het bestuur, overgedragen werden aan specialisten, aan de absolventen van de grote universiteiten en theologische scholen. Maar deze overdracht had het karakter van noodzakelijke ontlasting van arbeid. Ieder oogenblik waren deze

organen, rechters, schrijvers, afzetbaar. Zij waren de spreektrampet der wil van den landheer, zij vormden geen bijzondere stand, zij waren de beter-ontwikkelde bedienden der huishouding van den landheer. Het wezen van de middeleeuwse staat was - overeenkomstig de productie- en eigendomsverhoudingen, waarop het berustte - patriarchaal: De wereldgeschiedenis der Middeleeuwen uiterlijk gezien, was de familiegeschiedenis van de dynastieën.

Handel en verkeer en kapitalistische manufactuur maakten aan deze patriarchale indeling der macht langzamerhand een einde. Het eerst in de steden veranderden inhoud en vorm der macht. Op het land, in de streken van de patriarchaal-feodale productie en eigendomsverhoudingen handhaafde het oude zich het langst, bleef de grondbezitter dikwijls tot in onze dagen de „genadige heer” tegenover wien de „onderdaan” „uit traditie”, uit „trouw” aan de overlevering, van zijn formele rechten geen gebruik maakte.

De nieuwe machtsorde heeft de oude formules in geen geval alle, ja, zelfs niet de meerderheid, afgeschaft. In vele moderne staten wordt nog „in naam des konings” berecht, de koning benoemt ministers en rechters - op papier. „Bij de gratie van Gods genade” staat achter de titels van de souvereinen van onze tijd. Maar dit zijn formules, zonder reële inhoud, bewaard uit een behoefte aan legitimiteit, die de omwentelingen der burgerlijk-kapitalistische revoluties overleefd hebben. Noch deze formules, noch de achterlijke onderworpenheid tegenover de grondbezitters in vele gebieden van Europa, beslissen over het karakter van deze nieuwe maatschappij en haar staat.

De inhoud, het doel van de kapitalistische productie heeft het wezen van de moderne macht gekenmerkt, de vormen van het kapitalistisch verkeer hebben de vormen der moderne machtsuitoefening geschapen. De eigendoms-opvatting van het kapitalisme heeft de eigendoms-opvatting van de moderne maatschappij geboren doen worden, wier menselijke verhoudingen op de noemer kapitaal-arbeid gebracht werden.

Kapitalistische productie voor de markt, massale vervaardiging van waren, handel en verkeer, heffen niet slechts het zelfwerken van degenen op, die de productiemiddelen bezitten en zich de producten der „vrije” loonarbeiders toeëigenen. Ze eisen vooral organisatie, beheer, een gedifferentieerd rechtssysteem, geschreven wetten en erkende overeenkomsten, internationaal zoveel mogelijk gelijkgemaakt. Zij verlangt de rechtszekerheid van het bezit en de onpersoonlijkheid van de rechtsspraak en der bewindvoering. De macht, die hier ontstaat, haar aanwending en erkenning, moeten zo „zakelijk” zijn als de waren, die de maatschappij produceert. Deze macht moet de eigendomsverhoudingen evenzo belichamen, als de waren in hun eigenschap van nuttige goederen de stoffelijke dragers van waarde en meerwaarde, van toegeëigende menselijke arbeid zijn. De erkenning van deze macht moet overeenkomen met de erkenning der kapitalistische eigendomsverhoudingen, met de erkenning van het „recht” der kapitalisten op het product van ander arbeid. De slaaf der Antieken en de lijfeigene der Middeleeuwen beschouwen zichzelf als het „natuurlijk” bezit van hun heren. De „vrije” loonarbeider beschouwt het product van zijn arbeid als het „natuurlijk” eigendom van den werkgever. Doet hij dit niet, dan raakt

hij met de maatschappelijke wetten, d.w.z. de wetten der heersende klasse, in conflict. Recht en wet van deze maatschappij berusten op het „natuurlijk” eigendomsrecht der kapitalisten op de productiemiddelen en de onderwerpingsplicht van de meerderheid der samenleving aan dit „natuurlijk” recht.

Zo groeiden uit handel en verkeer en kapitalistische productie ook de vormen van het moderne beheer der maatschappij. Beroepsrechters, onafzetbaar door den soeverein, berechten „in naam des konings” en in het belang van de instandhouding en bescherming van de kapitalistische productie- en eigendomsverhoudingen. Zij berechten naar deze wetten, ook als de grondwet uiterlijk verandert, de republiek in de plaats van de monarchie treedt. Een beambten-staf, — beroepsambtenaren — beheert de openbare aangelegenheden in „naam des konings” en in het belang der kapitalistische orde. Het bewind blijft, ook als de vaandels wisselen en de monarchie wijken moet voor de republiek. De stabiliteit der verhoudingen, de dringendste eis van ongestoorde kapitalistische productie, verlangt een zakelijk en onpersoonlijk werkend ambtenaren-corps, een bureaucratie.

Zo ontnam het kapitalisme de middeleeuwse staat allereerst het onbeperkte recht van de kroon op de wetgeving. Dit recht werd beperkt op de wijze, waarop reeds de standen den soeverein gedwongen hadden, hun toestemming inzake zekere wetsartikelen, te verzoeken. Zo werden dan in de organisatie van de staat rechtsspraak en bestuur grondwettelijk gescheiden van de wetgevende functie. Zij werden - afgezien van enkele uitzonderingen - aan beroepsambtenaren opgedragen, terwijl de wetgeving aan de dragers der soevereiniteit (vorsten, parlementen, gemeenteraden, enz.) voorbehouden bleef. Het kapitalisme heeft de drievoudige splitsing der machten in wetgevende, rechterlijke, en uitvoerende macht in de theorie en practijk der machtsuitoefening doorgevoerd, en tot formele maatschappij-orde verheven. Het heeft de stand der beroepsrechters die onafzetbaar, slechts aan „de wet en hun geweten” onderworpen zijn, geschapen. Het heeft de uitvoerende macht verbu-reaucratiseerd. Het heeft in de staat het politieke instrument van zijn heerschappij geschapen, het instrument, dat slechts zijn macht dient en dienen kan, hoe ook de uiterlijke vormen der regering mogen zijn.

HOOFDSTUK III.

Het wezen der kapitalistische staat. De positie van het Proletariaat.

De kapitalistische productiewijze was de revolutionaire kracht, die het gebouw van het feodale absolutisme tot ineenstorting bracht. De feodale maatschappij-orde heeft zich hiertegen met alle middelen gewerd en is pas gecapituleerd, toen haar vestingen voor de politieke aanval der bourgeoisie stormrijp geworden waren. Aan de politieke storm, die in Engeland zowat in het midden der 17e eeuw, in het overig Europa aan het einde der achttiende eeuw inzette, was, om aan de militaire vergelijking vast te houden, een langdurige stellingsoorlog voorafgegaan. Het feodalisme heeft de ene stelling na de andere aan de nieuwe maatschappelijke productiewijze moeten overlaten. Het heeft met taaiheid aan de uiterlijke kentekenen van zijn macht vastgehouden en heeft ze veelvuldig tot in de nieuwe tijd weten te redden. Het heeft de formules der feodale majesteit in vele landen in stand gehouden, en waar de monarchie wijken moest voor de republiek, leefde in de verhouding regering-onderdaan en in de positie van vroeger-geprivilegeerde lagen een stuk middeleeuwen verder, vereerd als traditie, gedragen door de behoefte aan legitimiteit, aan „rechtmatige” opvolging en machtsovername. Zo heeft de Duitse revolutie van 1918, die als mislukte proletarische revolutie resten der feodale machtsuitoefening zeer verlaat opzij zette, de afgezette of afgetreden monarchistische parasieten onderdanigst enige honderden miljoenen schadevergoeding in geld en onroerende goederen aangeboden, om de „rechtmatige” overgang der heerschappij te onderstrepen en het „heilig” eigendomsbegrip niet te krenken. Zo had ook de heilige Alliance van Pruisen, Rusland, Oostenrijk en Engeland ervoor gezorgd, dat met de terugkeer van den Fransen koning op „de troon zijner vaders”, na de val van Napoleon, het ingrijpen van de Franse revolutie in de eigendomsrechten van de adel, ongedaan gemaakt werd.

Geen reactie der negentiende eeuw kon de feodale productiewijze tot nieuw leven wekken. Het kapitalisme had reeds overwonnen, voor de Bastille in Parijs bestormd werd. Niet de guillotine, maar het kapitaal heeft de feodale orde onthoofd. De burgerlijke revolutie is slechts het politieke naspel van een lang proces van omwenteling.

De burgerlijke rechts- en geschiedeniswetenschap heeft steeds getracht, de revolutionaire acties der klasse die zij dient, der bourgeoisie, te rechtvaardigen en de revolutionaire omverwerping der burgerlijke klasseheerschappij door het proletariaat, te belasteren als „vernietiging der zedelijke grondslagen”, waarop het maatschappelijk leven berust.

Tot dit doel moest ze de aflossing van feodaal-absolutistische heerschappijverhoudingen door de burgerlijk-kapitalistische macht, als „legitieme rechtsopvolging” voorstellen en tot overtuiging der

maatschappij verheffen. Ze heeft deze pogingen op vele wijzen gedaan.

Om het wezen van de kapitalistische staat, dat betekent, inhoud en vorm der macht en machtsuitoefening van onze dagen, te begrijpen, is een beschouwing der burgerlijk „wetenschappelijke” rechtvaardigingspogingen uiterst nuttig. Maar belangrijker lijkt ons de blootlegging van de fundamentele elementen, van het fundamentele proces, dat de zichtbare vormen draagt en waarmee ook de denkwijze dezer rechtvaardigingspogingen overeenstemt.

Het is de eigendomsverhouding, de verhouding der mensen tot de productiemiddelen en de producten, die over het karakter van een tijdperk beslist. Zij bestempelt het karakter der antieke wereld als dat van een maatschappelijke orde, die op slavenarbeid berustte. Zij liet ons de Middeleeuwen als het tijdperk van de feodale bezitsverhoudingen en productie zien. De feodale orde berustte op de arbeid van lijfeigen boeren en het feodaal georganiseerde eigendomsrecht van den leenheer en den leenman, die grond en bodem, maar ook de mensen, die deze grond en bodem bewerkten en het arbeidsproduct van hun handen, als leen ontving. Het was een orde, waarin handel en verkeer, de productie voor de markt, geen heersende rol speelden, waarin om die reden het geld zijn functie als algemeen ruilmiddel nog niet gekregen had. Een orde, waarin de leenheer de diensten der standen door leengoed, door overdracht van akkergrond, van boeren, van pacht- en visserijrechten, enz. compenseerde. Deze orde stemde overeen met het gildehandwerk in de steden, de geringe omvang van zijn productie, het ontbreken van markt en warenbegrip. In de steden onstond, zoals we gezien hebben, met de doorbreking van de begrenzingen van het handwerkersgilde, de productie voor de markt: Hier kreeg de industriële goederenproductie langzamerhand het karakter van warenproductie. De geproduceerde waren moesten de stoffelijke vorm hebben van nuttige goederen, de warenmarkt eiste goederen die mensen gebruiken kunnen: Maar de levering aan de markten geschiedde niet op bestelling met het doel een zekere behoefte te bevredigen: Zij geschiedde met als doel: de winst, die de waar als draagster van waarde — door middel van de prijs, opbracht. De waarde heeft echter menselijke arbeid als voorwaarde. Slechts zij kon en kan waarde scheppen en haar aanwending heeft als voorwaarde, het aanwezig zijn van „vrije”, bezitloze arbeiders, die aan de bezitters hun arbeidskracht verkopen: Deze „vrije” arbeiders worden geen eigendom van de eigenaars der productiemiddelen, de arbeiders blijven „vrij”, vrij om te arbeiden of te verhongeren, vrij om van werkgever te veranderen. De lijfeigen boer had deze „vrijheid” niet. Hij moest werken, want hijzelf was eigendom van den heer, een stuk bezit, zoals het vee op de weide, zoals het huis, waarin hij woonde, zoals de grond, die hij bebouwde. Hij was lijfeigene. Wij hebben gezien, hoe de intrede van de met handel en verkeer gewonnen rijkdom in de warenproductie, als kapitaal de dodelijke slag voor de feodale orde en het gildehandwerk betekende. Langzamerhand werd alle goederen-fabricage tot warenproductie en zo ook de goederenvervaardiging, waarin zich nog de eigendomsvormen van het feodalisme, waarin zich nog de bedrijfswijze van het gildehandwerk handhaven konden. De maatschappelijke orde

werd tot een waren-producerende, op kapitalistische grondslag. En in dit proces kwam ook een nieuw eigendomsbegrip naar voren, het eigendomsbegrip der warenproductie. Krachtens het kapitalistische beschikkingsrecht werd eigendom aan productiemiddelen en producten verworven, en dit niet meer op grond van feodale rechten en lijfeigenschap. Inhoud en langzamerhand ook de vorm van de eigendom en van het recht en de macht door de eigendom gegeven, werden door het wezen van de kapitalistische warenproductie bepaald. Dit kon zich niet tot de rechtsverhoudingen tussen kapitalisten onder elkaar en tussen hen en de arbeiders beperken: Het moest de gehele maatschappij beheersen, in al haar rechtsverhoudingen, in alle uitingen van macht en onderwerping-aan-de-macht, in alle geestelijke verschijnselen, in alle morele opvattingen. Lodewijk de Veertiende van Frankrijk kon nog zeggen: „De Staat ben ik.” Schuldbeladen landvorsten van het feodale tijdperk, konden met aanwending van hun absoluut beschikkingsrecht nog hun „landskinderen” als soldaten verkopen. De nieuwe heer, de kapitalistische beschikkingsmacht over de middelen der warenproductie, had met „vrije” arbeiders te doen, kon ze noch materieel; noch formeel ontberen. Ook hem was „eigendom”, „heilig”. Maar de „heiligheid” van deze eigendom berustte niet op feodale rechten, maar op de kapitalistische beweging der productiemiddelen met hulp van kapitalistisch gekochte arbeidskracht, in dienst van de winstleverende warenproductie.

Diep wortelde in de mensen het eigendomsbegrip der feodale orde. Het was hun als de van god gegeven orde, als zijn machtsorde, van kind af aan ingegoten. De staat was voor hen de wereldlijke verkondiging dezer goddelijke, dezer „eeuwige” orde. Het hoofd van de staat was de vader, aan wien zij met lijf en ziel toebehoorden, en dien zij te dienen hadden. Zijn gezalfd hoofd was onschendbaar, zijn wil absoluut, zijn wijsheid onfeilbaar. En toen deze onfeilbare hoofden in de korf der guillotine rolden, of zich „vrijwillig” onder de wil van het kapitaal bogen, ging een rilling door de mensen, half van vreugde, half van vrees. Het einde der wereld scheen gekomen. Het bewustzijn, dat door het maatschappelijk zijn bepaald wordt, pleegt zich langer te handhaven dan de materiële orde, aan wie het zijn leven dankt. Niemand heeft dit beter begrepen dan de heersende klasse der kapitalisten, niemand heeft hieruit groter voordelen getrokken.

Achter de kleurenrijke coulisse der traditie, achter de troonzetels der „van god gegeven” monarchen, en de altaren der godshuizen, richtte het kapitalisme zijn macht op. In het behoud der traditie en van het geloof rechtvaardigde zich de onbepaalde beschikkingsmacht van het kapitaal over het leven der maatschappij. Met de vormen en onder het mom der ondergegane orde, regeerde het kapitaal. Zijn staat werd de formele rechtsopvolger en het apparaat van zijn materiële macht, de macht van de kapitalistische beschikking over alle krachten der maatschappij. Daarom in de republieken schadeloosstelling aan afgedankte vorsten, daarom de uitroeiing der actieve dragers der burgerlijke revolutie, daarom de restauratie der regerende families in bijna alle staten, daarom het bondgenootschap tussen kerk en beurs, daarom de burgerlijke „staatsleer” van de staat die zogenaamd boven de klassen zweeft

als een soort „lieve god”, met het recht te straffen en te belonen. Maar daarom ook de opvoeding der maatschappij, der heersende klasse en van het proletariaat in de opvatting, dat de burgerlijke revolutie de „legitieme rechtsopvolging” niet onderbroken zou hebben en ook niet zou mogen onderbreken. Daarom de diep in het bewustzijn van alle mensen ingevreten mening, dat de Staat de „natuurlijke”, onontbeerlijke orde is en altijd moet blijven. Iedere macht moet zich — naar deze overtuiging — laten gelden als staatsorde, zij is de enig mogelijke organisatievorm der maatschappij.

Het gehele verleden der menselijke samenleving wordt als getuige opgeroepen. Altijd was het „de staat”, die de beschaving regelde. Zo argumenteerde o.a. de burgerlijke „wetenschap”, zo kwebbelen het sociaal democraten en Stalinisten na. Zo kletst een ieder dit na, die niet begrijpt, dat de antieke staat, de feodale staat en nu de kapitalistische staat de georganiseerde macht van de maatschappelijke minderheid over de meerderheid waren, respectievelijk is, en niet anders zijn kan. Waar ook eigendom aan productiemiddelen en het zelf-werken zich van elkaar verwijderen, waar ook bezit en bezitloosheid tegenover elkaar staan, daar ontstaat de staat. In het kapitalisme is de staat de hoogste vorm van organisatie, waarvan zich de beschikkingsmacht over de productiemiddelen bedienen. Hij is de hoogste vorm der warenorde. Hij is de georganiseerde uitbuitingsmacht van het kapitaal over hen, wier arbeid de waren produceert, hij is ook in de meest „vrije”, burgerlijke democratie nooit het instrument der gehele maatschappij, maar van de niet-producerende minderheid, die alle macht aan zich trekt.

En iedere machtsuitoefening op deze basis behoeft bureaucratie. verlangt de schepping en voortdurende vergroting van een georganiseerd bestuursapparaat onder de beschikkingsmacht van het kapitaal en in volkomen onafhankelijkheid van hen, wier handen en verstand alle productie voortbrengen. In dezelfde mate, waarin zich de beschikkingsmacht over de productie en de producten verwijderd van de arbeid, moet de „staat” als bovenbouw der maatschappij groeien en zich compliceren, moet hij aan gewicht toenemen. Zo ontstaat het reusachtige bestuursapparaat van de staat en der economie, dat met zijn steeds groeiende omvangrijkheid ook de kwaliteit van zelfstandige machtsuitoefening verwerft. De bureaucratie, het bestuursapparaat, kan er zelfs toe komen, de grenzen der haar oorspronkelijk toebedeelde bevoegdheden te overschrijden, eigen macht te verwerven en uit te oefenen. Het fascistische staatsapparaat is hiervoor een typisch voorbeeld. Het berust op de kapitalistische beschikkingsmacht over de productiekrachten der maatschappij, het heeft zijn bevoegdheden van haar en slechts van haar ontvangen, zoals iedere staatsorganisatie van het kapitaal. Maar het is tot zulk een machtsconcentratie gegroeid, dat het — dank zij zijn gewicht — zelfstandige macht, ook tegenover zijn opdrachtgevers, tot aan een bepaalde grens kan verwerven. De grens is daar getrokken, waar het principiële conflict met de maatschappelijke grondslag van de samenleving zou beginnen. Geen nog zo militant fascistisch staatsapparaat kan de principiële verhoudingen van het maatschappelijk leven, de beschikkingsmacht van het kapitaal over productiemiddelen en arbeid, veranderen. Het begrip: